

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned>
Cilt (Vol.) 11 Sayı (Issue 2) Güz - (Autumn) 2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu Makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Gönderim Tarihi: 20.10.2020 | Kabul Tarihi: 2.12.2020

Mâtürîdîlikte İmâmet/Devlet Başkanlığı Anlayışı (Ebü'l-Yüsr El-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn En-Neseî Örneği)

- The Doctrine of Imamate/Presidency In Maturidism (Examples of Abû l-Yusr al-Bazdawî and Abû l-Muîn al-Nasafî)-

Süleyman ÇAM* – Muhammed Sefa ÖNGÜÇ**

Atf/Citation: Çam, Süleyman; Öngüç, Muhammed Sefa. "Mâtürîdîlikte İmâmet/Devlet Başkanlığı Anlayışı (Ebü'l-Yüsr El-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn En-Neseî Örneği) / The Doctrine of Imamate/Presidency In Maturidism (Examples of Abû l-Yusr al-Bazdawî and Abû l-Muîn al-Nasafî)". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Bahar 2020-2): 641-669.

Öz:

Mezhep hüviyetine kavuşmuş itikâdî doktrinler, "ilâhiyat, nübüvvet ve sem'iyât" üzerinde bir akîde inşa etmeye çalışmışlardır. İlk dönem siyâsî ihtilafların yaşanmasından hemen sonra Şîa, bu akîdeye "imâmet/devlet başkanlığı" meselesini ilave etmiştir. Şîa, imâmet meselesini akfî ve nakfî deliller ile Hz. Ali ve evlatlarına hasrederek onun hakkı olan devlet başkanlığının Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman tarafından gasp edildiğini öne sürmüştür. Şîa'nın imâmet meselesini itikâdî boyuta taşıması İslâm kelâmında büyük bir etki yaratmıştır. Bu etkiye verilen tepkinin en büyüğü Ehl-i Sünnet'in önemli bir kanadını oluşturan Mâtürîdî kelâm ekolü tarafından ortaya konmuştur. Mâtürîdî imâmet anlayışının teşekkülünde Pezdevî ve Neseî'nin katkısının son derece önemli olması bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, Mâtürîdîliğin imâmet anlayışıyla ilgili Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100) ile Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin (ö. 508/1115) görüşlerini genel hatlarıyla ele alıp incelemek, karşılaştırma yaparak aralarındaki farkları değerlendirmek ve imâmet düşüncesinin teşekkülüne olan katkılarını ortaya çıkarmaktır. Sonuçta Neseî ve Pezdevî'nin Mâtürîdî imâmet nazariyesinin teşekkülünde ve Sünnî-Mâtürîdî çizgiyi muhafaza ederek imâmet düşüncesine önemli katkıları olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Şîî düşüncenin nass temelli ele aldığı imâmet düşüncesine tepki olarak özgün bir imâmet teorisi ortaya koydukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mâtürîdî, Pezdevî, Neseî, İmâmet.

Abstract:

* Dr. Öğretim Üyesi, Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, suleyman-cam@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4588-8491.

** ongucmuhammedsefa@gmail.com, ORCID: 0000-0001-2345-6789.

Islamic doctrines with sectarian identity tried to build a contract on divinity, prophethood and semiyat. Immediately after the first period of political conflicts, Shia added the issue of "immigration/head of state" to this contract. Shia, the issue of imamate with rational and rational evidence, Hz. Ali and his children, and the right of the state presidency, He claimed that he was extorted by Abu Bakr, Ömer and Osman. The fact that Shia carried the issue of immaturity to the precise dimension had a great effect on the word of Islam. The fact that Shia carried the issue of immaturity to the precise dimension had a great effect on the word of Islam. The biggest response to this effect has been put forward by the school of Maturidy theology, which constitutes an important wing of the Ahl al-Sunnah. The fact that the contribution of Bazdawî and Nasafî is extremely important in the formation of the understanding of the immigration is the starting point of this study. The aim of the study is to examine and review the opinions of Ebû'l-Yüsr el-Bazdawî (d. 493/1100) and Ebû'l-Muîn en-Nasafî'in (d. 508/1115) general terms regarding the understanding of the faith of Maturidy to evaluate the differences and to reveal their contribution to the formation of the thought. As a result, it was observed that Nasafî and Bazdawî made important contributions to the thought of imam in the formation of the Maturidy theoretical and preserving the Sunni-Maturidy line. In addition, it has been determined that the Shiite thought has put forward a unique theory of faith in response to the thought of imam, which is based on nas.

Key Words: Teology, Maturidy, Bazdawî, Nasafî, İmâmete.

1. GİRİŞ

Düşünce tarihi boyunca her fikrî grubun ve felsefî anlayışın başlıca meselelerinden birisi hiç şüphesiz yönetim ve siyaset meselesi olmuştur. Her din, fikir ya da felsefî anlayış, kendisini etkileyen unsurların çerçevesinde bir yönetim anlayışı ortaya koymuştur. Ortaya konan yönetim anlayışı zamandan, mekândan, insandan ve toplumdan etkilenmiştir. İ'tikâdî mezheplerin hem bir ekol olarak ortaya çıkışında hem de siyaset düşüncelerinin teşekkülünde tarihi arka plan her zaman önemli olmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatı ile ortaya çıkan devlet başkanlığı meselesi gündeme oturmuş ve Hz. Peygamber'den sonra Benî Sâide'de sahabe yaptığı siyasî seçimle ilk imtihanını vermiştir.¹ Nitekim daha Hz. Peygamber defnedilmeden önce Benî Sâide'de Ensar ve Muhacirlerin ileri gelenleri "devlet başkanlığı meselesini çözüme kavuşturmak üzere" bir araya gelmişlerdir. Devlet başkanının kim olacağı krizi fazla büyümeden Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) halife seçilmesi ile aşılmıştır. Hz. Ebû Bekir'den sonra onun vasiyeti ile halife olan Hz. Ömer, kendi döneminde siyasî bir krize fırsat vermemiştir. Öyle ki o, Medine dönemindeki uygulamaları ile asırlar boyu Müslüman yöneticilere örnek olmuştur. Ancak Hz. Osman'ın (ö. 35/656) halife seçilmesi ile beraber siyasî sorunlar her geçen zaman büyümeye başlamıştır. Halife Osman'ın uyguladığı devlet yönetimi zamanla İslâm toplumunda rahatsızlıklara yol açmıştır. Hatta ileri gelen bazı sahâbîler dahi açıkça halifeye tepki göstermiş, içerisine düştüğü bu siyasî

¹ Ahmet Akbulut, "İlk Devir Siyasî Olayların Müslüman Düşüncesine Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, 5/1 (Ocak 1991), 39.

hatalardan dönmesi konusunda uyarılmışlardır. Ancak sorunlar söz ve bürokrasi ile çözülemeyince Hz. Osman, bir grup âsî tarafından şehit edilmiştir.² Kaosa ve fitneye sebep olmuş bu toplum yapısını ve siyasî atmosferi devralan Hz. Ali (ö. 40/661), mevcut sorunların çözümü konusunda gerekenleri yapamamış, Cemel, Sıffîn ve Tahkim gibi hâdiseler meydana gelmiştir.³ Bu kargaşa ortamında Hz. Ali de tıpkı selefi Hz. Osman gibi şehit edilmiştir. Kısa süre önce Hz. Peygamber tarafından Medine’de kardeş ilan edilen sahâbîler, birbirleriyle savaşmak zorunda kalmış ve bu durum İslâm toplumunda derin yaralar açmıştır. Sonuç itibariyle imâmet sorunu etrafında ortaya çıkan bu hâdiseler Şîa, Havâric, Mürchie, Mu’tezile ve Ehl-i Sünnet gibi belli başlı ekollerin görüşlerinin oluşumuna ortam hazırlamıştır.⁴

Hicrî I. asırda İslâm toplumunda Hâricîler ve Şîa’nın ortaya çıkışında en önemli etkenlerden biri imâmet mücadelesi olmuştur. Şîa, Hz. Muhammed’den hemen sonra Hz. Ali’nin, nass ve tayinle imam tayin edildiğini,⁵ imâmetin kıyamete kadar Hz. Ali’nin soyuyla devam edeceğini ve imamların masum oldukları inancını savunmuştur.⁶ Dolayısıyla, Hz. Peygamber’den sonra Hz. Ali’nin nass ve tayinle imam olduğuna inanan Şîa’nın öncelikli meselesi imâmet konusu olmuştur. İlk zümreleştiği dönemden bu zamana Şîa, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Osman’ı hilafeti gasp etmekle suçlamış ve imâmetin Hz. Ali ve hatta evlatlarının hakkı olduğunu savunmuş ve bunu Hz. Peygamber’e tasdik ettirmeye çalışmıştır.⁷ Şîa, imâmet meselesini İslâm’ın rükünlerinden bir olarak kabul etmiş, imanın aslî bir unsuru olarak görmüş ve hatta buna inananları mü’min, inanmayanları ise Müslüman olarak nitelendirmiştir.⁸

² Bkz. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası-Alevî Sünnî Ayrışmasının Arka Planı*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 140-146.

³ Bu hadiseler için bkz. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 186-202.

⁴ Ahmed Emîn b. İbrâhîm et-Tabbâh, *Fecrü’l-İslâm (İslâm’ın Doğuşu)*, çev. Ahmed Sedaroğlu, (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 363.

⁵ Ahmed Mahmud Subhî, *Nazariyyetu’l-İmâme Lede’s-Şîati’l-İsnâ Aşeriyye*, (Beyrut, 1991), 20; Allame M. Hüseyin Tabatabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm’da Şîa*, çev. Kadir Akaras-Abbas Akyüz, (İstanbul: Kevser Yayınları, 4. Baskı, 2009), 190.

⁶ Ebû Halef Sa’d b. Abdillâh el-Kummî, *Kitâbu’l-Makalât ve’l-Fırak*, nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr, (Tahran, 1963), 16; Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. İshâk, *Usûlu’l-Kâfi* (Tahran, trs), 1: 176; Hasan Onat, *Emevî Dönemi Şîi Hareketler ve Günümüz Şîiliği*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 15; Ayrıca bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, *İmâmiyye Şîası*, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1984), 9-13.

⁷ İbn Babeveyh el-Kummî, *Risâletü’l-İtikâdâtü’l-İmâmiyye (Şîi İmâmiyye’nin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 107-112; Muzaffer Rıza, *Şîa İnançları*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (Germany: Ahl-ul Beyt Mescidler ve Kültür Federasyonu, 2. Baskı, 1992), 76-77.

⁸ Muhammed Hüseyin Kâşifu’l-Gitâ, *Ca’ferî Mezhebi ve Esasları*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (Kum: Ensariyan Yayınları, 5. Baskı, 1992), 44.

Şîa, Hz. Ali'nin imâmetini inanç haline dönüştürmek için bir taraftan nass⁹ ve vâsiyetle öbür taraftan da Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın imâmete layık olmadıklarını ve gasp yoluyla ele geçirdiklerine dair çeşitli delilleri ileri sürmüştür.¹⁰ Şîa, imâmeti itikadî bir alana taşıyınca bu konu Ehl-i Sünnet kelâmında daha geniş bir şekilde ele alınmıştır.¹¹ Bu nedenle imâmet meselesinin Sünnî kelâm kitaplarında yer almasında Şîa'nın etkisi kaçınılmaz olmuştur.

Şîa, imâmet meselesini itikadî bir alana taşıması, Hâricîler imâmeti halkın tercihine bırakmış,¹² Mu'tezile'nin önde gelen alimlerinden Ebû Bekir el-Esâm (ö. 200/816) ile Hişâm b. Amr (ö. 218/833) ise insanların kendilerini zulümden korudukları takdirde ve refahlık zamanlarında devlet başkanlığına gereksinim duyulmadığını ileri sürmüşlerdir.¹³

Şîa'nın imâmet nazariyesini itikadî alana taşımasıyla en büyük tepki Ehl-i Sünnet'in önemli bir kanadını oluşturan Mâtürîdî kelâm ekolü tarafından ortaya konmuştur. Mâtürîdî (ö. 333/944), Şîa'nın imâmet yaklaşımına karşın meseleyi dinî bir sorun olarak değil de aklî bir konu olarak değerlendirmiştir. Çünkü Mâtürîdî'ye göre imâmet gereklidir ancak, Şîa'nın iddialarının aksine imâmetle ilgili Kur'an'da açık bir nass ve tayin söz konusu değildir. Dolayısıyla da itikadî konularda zanna göre hareket edilemeyeceği için Şîilerin ileri sürdükleri iddialar temelsizdir.¹⁴ Mâtürîdî'ye göre imâmet konusunda Kur'an'da açık bir ifade bulunmadığı için mezhepler farklı fikirler ileri sürmüşlerdir.¹⁵ Ancak Eş'arîlik ve Mâtürîdîliğin, imâmet meselesinde diğer kelâmî konularda olduğu kadar ihtilafa düşmediği ve büyük oranda bir söylem birliği içerisinde olduğu söylenebilir.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'den sonra Mâtürîdî kelâmının en önemli iki temsilcisi olan Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100) ile Ebü'l-Muîn en-Neseffî'nin

⁹ Şîa'nın Hz. Ali'nin imâmetine dair dayandığı naslar için bkz. Ebû Cafer Muhammed b. İshâk el-Küleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, (Tahran, trs), 1: 298; Subhî, *Nazariyyetu'l-İmâme Lede's-Şîati'l-İsnâ Aşeriyye*, 20.

¹⁰ Bkz. Henri Laoust, "el-Hillî'nin Doktrininde Sünnîliğin Eleştirisi", çev. Mehmet Saffet Sarıkaya, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/300-315, (1997), 297-328.

¹¹ Ebü'l-Meâlî Abdulmelik Cüveynî, *Kitabü'l-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikâd*, thk. Esad Temim, (Beyrut, 1992), 345; Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, trs.), 478.

¹² Bkz. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 91-102.

¹³ Selim Özarslan, "Ebü'l-Muîn en-Neseffî'nin İmâmet Devlet Başkanlığı Anlayışı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 14/3-4, (2001), 424.

¹⁴ Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Baskı 2017), 99-101

¹⁵ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 99-100.

(ö. 508/1115) imâmet anlayışı, ekol içerisinde önemli bir yer oluşturmaktadır. İmâmet konusuyla yakından ilgilenen Pezdevî ve Nesefî'nin eserlerinden hareketle Mâtürîdî kelâm ekolünün imâmet konusuna yaklaşım tarzını ortaya koymak ayrıca önemlidir. Çünkü onlar yaşadıkları dönemlerde Şîa'nın iddialarına cevap vererek İslâm toplumunu yanlış inançlardan korumaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Mâtürîdî imâmet anlayışının teşekkülünde Pezdevî ile Nesefî'nin önemli katkılarının olması bu çalışmanın çıkış noktasını ve sınırlarını oluşturmaktadır. Çalışmanın maksadı, Mâtürîdîliğin imâmet anlayışıyla ilgili Pezdevî ve Nesefî'nin görüşlerini ana hatlarıyla incelemek, mukayese yaparak aralarındaki farkları ortaya koymak ve Mâtürîdî imâmet düşüncesinin teşekkülüne olan katkılarını tespit etmektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Siyâsî bir mesele olan imâmet konusunu Şîa, görüşlerini meşrulaştırmak amacıyla dini referanslara başvurarak birtakım fikirler ileri sürmüş ve konuyu inanç unsuru haline getirmiştir. Şîa, imamın Allah tarafından nasbını vâcib olarak görmüş, onların tıpkı peygamberler gibi masum olduklarını ve ismet sıfatlarının bulunduğunu ileri sürmüştür.¹⁶ Bunun üzerine Şîa'nın iddialarına cevap vermek ve İslâm toplumunu yanlış inançlardan korumak için imâmet sorunu kelâm ilminin konuları içerisinde ele alınmış ve Sünnî ekoller tarafından kelâmî meseleler altında işlenmiştir.¹⁷ Şîa'nın imâmet anlayışını inanç haline getirmesi ve sahâbilerin ileri gelenlerine yönelik tekfire varan ithamları İslâm toplumu tarafından tepki ile karşılanmıştır. İlmî ve kelâmî anlamda gerçekleşen tepkinin en büyüğünü hiç şüphesiz Pezdevî ve Nesefî gibi Mâtürîdî kelâmcılar göstermiştir. Onlar özellikle imamın nass ile tayin edilmesi, ilk üç halifenin gâsıp olarak nitelendirilmesi, imamların masumluluğu iddiasını aklî/naklî deliller ve tarihsel gerçeklik ile tenkide tabi tutmuşlardır. İmâmet meselesine ilişkin Sünnî ulemanın ortaya koyduğu anlayış, ilk dönemlerde bir tepki ürünü iken özellikle Eş'arî ve Mâtürîdî kelâm okullarının kurumsallaşmasıyla nevi şahsına münhasır bir imâmet anlayışı olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki imâmet meselesi kelâm kitaplarında başlı başına bir konu olarak ele alınmıştır.

¹⁶ Nasîruddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, "İmâmet Risâlesi", çev. Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, (1996): 185-186; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, (İstanbul, 1987), 330-337.

¹⁷ Cüveynî, *Kitabü'l-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikâd*, 345; Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, 478.

Problemi ele alırken öncelikle kelâm literatüründe “imam” kavramıyla neyin kastedilmek istendiğini belirtmemiz önem arz etmektedir. İmâmet kelimesi, imam olmak, öncülük etmek ve ön gibi anlamlara gelmekte,¹⁸ önde bulunan, sorumluluk alan, öncülük ve rehberlik eden kimseye de imam denmektedir. Bu bağlamda özne olan imamın fiillerinden etkilenen ise Müslümanlardır. İmam, üstlendiği sorumluluk itibari ile dikey anlamda Allah’a, yatay düzlemde ise Müslümanlara karşı mesuldür. Kelâm literatüründe imâmetin ıstilahî anlamları incelendiğinde farklı tanımlamalar ile karşılaşmak pek mümkün değildir. Mevcut farklılıklar pek tabîi olarak Şîî literatür içerisinde yoğunlaşmaktadır.

Şeriatta imâmet, “ümme üzerinde yöneticilik ve tasarruf hakkı olan kişi” için isim kılınmıştır. Şöyle ki, kadı ve vâliden farklı olarak, onun otoritesi üzerinde başka bir otorite yoktur. Çünkü kadı ve vâli de ümmetin içinde tasarruf eder fakat imamın hükmü onların hükümleri üzerindedir.¹⁹ İmamın yetki alanı kadı ve vâliden farklı olduğu kadar “namaz kıldıran kimse” anlamında kullanılan imamdan da farklıdır. Bu ayrımı sağlamak adına devlet başkanlığı için “büyük imamlık” anlamına gelen “el-imâmetü'l-uzmâ” ile “el-imâmetü'l-kübrâ” gibi kavramlar tercih edilmiştir.²⁰

Eş'arî mütekellimlerden Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413), imâmeti şöyle tarif eder: “İmâmet, din ve dünya işlerinde bir şahsa ait genel yöneticilik demektir.” Tarifteki “genel” kelimesiyle kâdî, reis vb. yöneticiliklerden sakınılmıştır. “Bir şahsa ait” ifadesiyle ise imamı fâsıklığından dolayı azlettiklerinde ümmetin tamamının yönetici olmasından kaçınılmıştır. Zira ümmetin bütünü tek bir şahıs değildir. Bu tarife peygamberlik tanımı ile karışması ihtimali sebebiyle karşı çıkmıştır.²¹ Anlaşıldığı üzere o, imamın görevini kadı, müçtehit ve marufu emreden kimsenin görevlerinden ayırmaktadır.

Hız. Peygamber'den sonra Müslüman toplumların dinî ve siyâsî liderliği görevi anlamındaki²² imâmet kelimesinin yanında halife ve “emîru'l-müminîn” kelimeleri de kullanılmıştır. Genel olarak İslâm dünyasında yönetim görevini

¹⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sadr, 1977), 287-288.

¹⁹ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebâr b. Ahmed b. Abdilcebâr el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2: 690.

²⁰ Mustafa Öz-Avni İlhan, “İmâmet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 22, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 201-203.

²¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3: 666.

²² Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 5. Baskı, 2017), 153.

üstlenenler için geleneksel kelâm literatüründe bu üç kelimenin kullanıldığını söylemek mümkündür.²³

3. MÂTÜRÎDİLİKTE İMÂMET/DEVLET BAŞKANLIĞI ANLAYIŞI

3.1. İmâmetin Gerekliliği/Vucubiyeti

İmâmet meselesinin teolojik bir zeminde incelenmesinin bir iç tutarlılık arz etmesi için, İmâmet kurumu neden var olmalıdır? İmam niçin gereklidir? sorularının cevaplanması önemlidir. Çünkü bu konuda Kur'an'da açık bir hüküm bulunmamaktadır. Dolayısıyla da mezhepler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.²⁴ Din siyaset ilişkisi bağlamında mezhepler kendilerine göre bir imâmet teorisi oluşturmuşlardır. Şîa, imâmeti Hz. Ali ve soyuna hasrederken, Ehl-i Sünnet Kureys'ten olması gerektiğini ileri sürmüş, Hâricîler ise başta Ehl-i Sünnet olmak üzere diğer fırkaların görüşlerini reddederek soyun önemli olmadığını; mü'min, âlim, zâhid ve adâlet sahibi olan herkesin seçimle imam olabileceğini belirtmiştir.²⁵

Kelâm ekollerinin büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbîlerin imam nasbı konusundaki ittifakını dikkate alarak imâmeti vâcib olarak görmektedir. Küçük bir kısmı ise zulmü, fitneyi defetmek için imama ihtiyaç duyulduğunu söylemekte, aksi halde ferahlık zamanlarında imama ihtiyaç duyulmadığından imam tayin etmeyi vâcib görmemektedir.²⁶ İmam tayin etmenin zorunlu olup olmadığı hususu ihtilâflıdır. Kelâm ekollerinden bir kısmına göre imamın nasbı aklen, bir kısmına göre naklen diğer bir kısmına göre ise hem aklen ve hem de naklen zorunludur.²⁷ Ehl-i Sünnet ise imâmet meselesinde naklî delilleri aklî delillerin önüne çıkarır ve imamın belirlenmesini esas olarak nakle dayandırır. Ehl-i Sünnet, İslâm toplumunun huzuru için imamın nasbını naklî olarak insanlara vâcib görürken Şîa ise Allah'a vâcib ol-

²³ Mehmet Evkuran, *Ehl-i Sünnet Siyaset Düşüncesinin Yapısı ve Sorunları*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 110.

²⁴ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 99-100.

²⁵ Ebû Mansûr Abülkâir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Fırak)*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1991), 54-55.

²⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk. M. Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut, 1990), 2: 149; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 3: 666; Mustafa Saim Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akâde Risâlesi ve Şerhi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 96.

²⁷ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 3: 666.

duğunu ileri sürmektedir.²⁸ Her iki ekolün imâmetin gerekliliği konusundaki yaklaşımı, temelde bir farklılığın olmadığını göstermektedir.

Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbîlerin imam nasbı konusundaki ittifakını dikkate alarak insanların, işlerini yürütecek bir devlet başkanı edinmelerini vâcip görmüştür.²⁹ Neseî'ye göre ise Müslümanlar arasında dini hükümleri yerine getirmek, cezaları uygulamak, devletin ordularını zamanın silahlarıyla donatmak, zekâtı toplamak, ülkenin sınırlarını korumak, güvenliği sağlamak, cuma ve bayram namazlarını eda etmek, Müslümanlar arasındaki tartışmaları önlemek, adâleti tesis etmek gibi birçok sebeplerden dolayı imamın tayin edilmesi vâciptir.³⁰ Bu gerekçelerden hareketle Neseî'nin, imâmeti dünya ve ahiret menfaatleriyle ilişkili bir iş olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu nedenlerden dolayı Neseî, peygamberin vefatından sonra sahâbenin imâmet sorununu en önemli vazife olarak gördüğü ve bu hususta fikir birliğine vardığı görüşündedir.³¹

Neseî, imâmetin gerekliliği ile ilgili benzer gerekçelere *Tebsiratü'l-Edille* isimli hacimli eserinde de yer vermektedir.³² İmâmet kurumunun gerekliliğini savunan Neseî, bunu sahâbîlerin icmâsı ile desteklemektedir. Ayrıca Neseî, imâmetin vucubiyeti ile ilgili Mu'tezile'nin önderlerinden Ebû Bekir el-Esâm ile Hişâm b. Amr'ın imamın gerekli olmadığı görüşüne de yer vermektedir. Neseî onların, "Ümmet gruplara/fırkalara ayrılınca imamdan müstağni olurlar"³³ ya da "İmam tayin edilmesi vâcip değildir"³⁴ gibi görüşlerini eleştirmiştir. Bu eleştirisini hususi bir bâb başlığı altında ifade eden Neseî'ye göre: "Bu söyledikleri batıldır zira mesele bir kavmin bunlardan müstağni olması ise bu durum en fazla sahabeye yaraşmaktadır."³⁵ O, bu sözleri ile Hz. Peygamber'den sonra sahâbenin, imamın gerekliliğini önemli bir görev olarak gördüğünü ve bu konuda fikir birliği içinde olduğunu vurgulamaktadır.

²⁸ Ebû'l-Vefâ et-Teftâzânî, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, çev. Şerafeddin Gölcük, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980), 76-77.

²⁹ Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 19. Baskı 2020),114.

³⁰ Neseî, Ebû'l Muîn, *Tevhidin Esasları: Kitâbü't-Temhid li Kavâidi't-Tevhîd*, çev. Hülya Alper, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 150; Teftâzânî, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, 77.

³¹ Neseî, *Kitâtabü't-Temhid li Kavâidi't-Tevhîd*,150.

³² Bkz. Neseî, *Tebsiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din*, thk. Muhammed el-Enver Hamid İsa, (Kahire: el Mektebetü'l-Ezheriyye lî't-Türas, 1. baskı, 2011), 2: 1103.

³³ Neseî, *Tebsiratü'l-Edille*, 1103.

³⁴ Neseî, *Tevhidin Esasları*, 150.

³⁵ Neseî, *Tebsiratü'l-Edille*, 2: 1103-1104.

Müslüman toplum için imâmeti Şîa, Hâricîler, Mu'tezile ve Mürcie'nin ekseriyeti lüzumlu görürken, Haşeviyye, bazı Mürcîiler ve Hâricîler'den Necedât fırkası ise gerekli ve lüzumlu olmadığını söylemişlerdir. Mu'tezile de imâmetin gerekliliğini Neseffî'nin ileri sürdüğü gerekçelere dayandırmaktadır.³⁶ Dolayısıyla bazı Hâricîlerin dışında bütün İslâm fırkaları imamın belirlenmesi gerektiği görüşünü kabul etmektedirler. Onlar imamın belirlenmesinin İslâm toplumunun menfaatinin gereği olan bir iş olduğu hususunda fikir birliği içinde dirlir.³⁷

Nitekim Pezdevî meseleyi ele alırken Ehl-i kiblenin çoğunluğunun imâmetin gerekliliği ile ilgili hususu farz gördüğünü söylemekte, Ehl-i kible içerisinde istisna olarak Ebû Bekir el-Esâm ile Hâricîler'i saymaktadır. Esâm ve Hâricîler'in bir kısmı imamın gerekli olmadığı görüşünü ileri sürüp insanlara düşen tek vazifenin Allah'ın kitabıyla amel etmek olduğunu aktarır. Ancak Pezdevî'ye göre Müslümanların büyük çoğunluğunun üzerine birisini imâmete seçmek vâcibtir. Fakat bu onlara farz-ı kifâyedir. İnsanların bir kısmının bunu yerine getirmesiyle diğerlerinden düşer.³⁸ Pezdevî'nin imâmet anlayışında Müslümanların yönetimini üstlenecek bir devlet başkanının bulunmasını vâcip olarak gördüğü anlaşılmaktadır.³⁹ Çünkü Pezdevî'ye göre Müslümanlar arasında dinî hükümleri yerine getirecek, cezaları uygulayacak, düşman saldırılarına karşı ülkenin sınırlarını koruyacak, orduyu zamanın şartlarına göre donatacak, zekâtları toplayacak, zayıf ve korunmaya muhtaç kimseleri koruyacak, topluma zarar verenleri engelleyecek bir imamın bulunması zorunludur.⁴⁰

Pezdevî, imâmetin gerekliliğini ileri sürenlerin izahlarını makul görmektedir. İmâmetin gerekliliğini savunanlar, onun ifadesiyle, "Hz. Peygamber'in vefatından sonra ashap, imamın tayiniyle uğraşıp bunu diğer farzlara takdim etmişlerdir. Eğer bu durum farz olmasaydı diğer farzlara takdim etmezlerdi. Diğer farzlar kâfirlerle savaş, kazanç ve benzerleridir. Zira âlemde süreklilik ancak anlaşmazlıkları defetmek, mazlumun hakkını zalimden almak ve yeryüzünde fesat çıkaranları öldürmekle olur. Zira anlaşmazlıklar, yok olmaya, âlemin bozulmasına götürür. Bunların ortadan kalkması ise ancak imamın varlığıyla mümkündür."⁴¹ Pezdevî'nin, imâmetin gerekliliğini şerî bir esas olarak

³⁶ Özarlan, "Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin/İmâmet Devlet Başkanlığı Anlayışı", 423-437.

³⁷ Teftâzânî, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, 38.

³⁸ Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 6. Baskı, 2017), 292.

³⁹ Selim Özarlan, *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 70.

⁴⁰ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 292.

⁴¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 292-293.

açıkça ifade etmesi ile Neseî' den nispeten ayrıldığı görülmektedir. Bunu yaparken fikhî bir istilâh olarak "farz-ı kifâye" ibaresini kullanmıştır.

Kısacası Neseî ve Pezdevî, imâmetin vâcip olduğu konusunda Mâtürîdî gibi gerekliliğini savunmuşlar ve bunu sahabenin icmâsı ile delillendirmişlerdir. Neseî ve Pezdevî, Mu'tezile âlimlerinden Ebû Bekir el-Esâm ile Hişâm b. Amr'ın, "imâmetin barış ve huzur sürecinde değil savaş ve fitne zamanlarında gerekli olacağı" görüşüne karşı çıkmışlardır. Onlar ileri sürdükleri gerekçeler doğrultusunda toplumda huzurun sağlanmasını, barış içinde yaşanmasını ve düzenin korunması için imamın varlığını zorunlu görmektedirler. Onlara göre her türlü olağanüstü durumda imamın görev başında olması gerekir. Aksi takdirde Müslümanlar, kargaşa, düşman tehlikesi ve fitnenin zuhur etmesi ile karşı karşıya kalırlar. Çünkü bu işler imam olmadan gerçekleştirilemez. Dolayısıyla Müslümanlara bir imam seçmek zorunludur.

3.2. İmamın Nitelikleri

İmamın nasıl seçileceği, kimin seçeceği ve seçilme usulü kadar önemli olan bir mesele de imamda bulunması gereken özelliklerdir. Özeldir Müslümanların imamı, genelde ise toplumu idare edecek olan yöneticinin hangi özelliklere sahip olması gerekir sorusu disiplinler arası bir sorudur. Bunlar, İslâmî ilimler içerisinde kelâmın ve İslâm hukukunun cevap aradığı sorulardandır. Bu noktada bahsi geçen her ilim, kendi hareket noktası ve metodolojisi çerçevesinde bu soruya cevap vermeye çalışmıştır. İslâm kelâmında imâmetin şartları ile ilgili ilkeleri büyük ölçüde net olan düşünce farklılıklarından, nassın ve tarihin çeşitli yorumundan bahsetmek mümkündür. Pezdevî'ye göre Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Şîa ve dolayısıyla Zeydiyye,⁴² imamda bulunması gereken özellikler ve imâmetin şartları ile ilgili ayırt edici farklılıklara sahiptir. Ancak bu husus mevcut meseleye dair benzerliklerin bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Örneğin, imamın takvalı ve ilim sahibi olması gibi özellik ve şartlar bu benzerliklerden birkaçıdır. İmamın nitelikleri başlığı altında meseleyi zikreden Pezdevî, öncelikle Ehl-i Sünnet'in görüşünü belirtir. Sonra da diğer kelâm ekollerinin görüşlerine yer verir. Ehl-i Sünnet'e göre imam; takva, ilim, şecaat ve nesep yönünden insanların en faziletli olmalıdır.⁴³ Bunun dışında Kureyş kabilesinden olmakla birlikte âlim, cesur, rey ve tedbir sahibi olması icap eder. Şîa, bu

⁴² Zeydiyye'nin imâmet anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Ümit, "Zeydiyye Mezhebi, İmâmet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 1/2, (Güz 2015), 93-118.

⁴³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 293; Mehmet Ali Kapar, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 105-106 Ayrıca bkz. Maksut Çetin, *Mâtürîdîliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013), 140-181.

şartları kabul etmekle birlikte imamın Hâşimoğullarından olması gerektiği fikrindedir. Mu'tezile, imam olacak şahsın özelliklerini sayarken onun belli bir soy ve kabileye aidiyetiyle birlikte, takva sahibi, âlim ve adil olması gerektiğini vurgular.⁴⁴ Hâricîler ise, Kureyş'in üstünlüğü fikrine karşı çıkararak, imamın Kureyş dışında birisi olması gerektiği hususunda hemfikirdirler.⁴⁵

Pezdevî'nin bu girizgâhında imamda bulunması gereken özelliklerin sayısını altı olarak belirlediği görülmektedir. Ona göre, imamın bu özelliklere sahip olması yeterli değildir. Ayrıca toplumun geri kalan kısmından ayırt edilebilir bir üstünlüğe sahip olması gereklidir. Pezdevî, imamda bulunması gereken özelliklerden en üstün (efdal) olmak ve Kureyşîlik meselesine özellikle değinmekte ve bu iki özelliğin neden bulunması gerektiğini delillendirmektedir. O, imamın Kureyş kabilesinden olması gerektiğini savunurken diğer sünnî kelâmcılar gibi Hz. Peygamber'in "İmamlar Kureyş'tendir" şeklindeki sözüne⁴⁶ ve Hz. Ebû Bekir'in ittifakla Benî Sâide'de halife seçilmesine dayandırır.⁴⁷ Ona göre imam olacak kimse Hz. Peygamber'in makamına geçtiği için toplumun sıradan bir ismi yerine en faziletli olması gerekir. Efdaliyet⁴⁸ tartışması etrafında görüşlerini izah eden Pezdevî, bu noktada namazdaki imâmet ile devlet yönetimindeki imâmet arasında bir bağ kurarak halifenin namaz kıldıracağı için toplumun en faziletli olması gerektiği görüşündedir.⁴⁹ Daha faziletli olanın terk edilip faziletli olanın seçilmesinde bir engel olmadığını ve imâmetinin geçerli olduğu fikrini savunan Pezdevî, bu geçerliliği imamın hükmetmeye yetkili ve düşmanlıkları ayırmaya salahiyet sahibi olmasına bağlamaktadır.⁵⁰

⁴⁴ Mu'tezilî âlimlerinden Kâdî Abdülcebbar'a göre imamın özel bir soydan olması gerekir. Çünkü Hz. Ebû Bekir Sakîfe'de "İmamların Kureyş'ten olduğunu" söylediğinde orada bulunan hiçbir sahabe buna itiraz etmeyerek icmâ etmiştir. Bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, 2: 692.

⁴⁵ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 293; Geniş bilgi için bkz. Osman Aydın, *Mu'tezile'de İmâmet Siyaseti*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017); Ayrıca bkz. amlf. "Mu'tezile'nin İmâmet Nazariyesi: Teori ve Pratik", *Dini Araştırmalar*, 3/7, (Mayıs-Ağustos 2000), 17-20.

⁴⁶ İmamların Kureyş'ten olması, gerektiğini belirten rivayetlerin sahihliği hususunda İslâm âlimleri farklı görüşler ileri sürmüştür. Ancak Mehmet Sait Hatipoğlu bu tür hadisin sahih olmadığını gerekçelerini açıklayarak ortaya koymuştur. Bkz: Mehmet Sait Hatipoğlu, "İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureyşîliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1, (1979): 121-213; Ayrıca bkz. İsrâfil Balcı, "İmamlar/Halifeler Kureyş'tendir" İddiasının Kritiği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, (2016): 5-32.

⁴⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 294.

⁴⁸ Zeydiyye ve Mu'tezilenin çoğunluğu, imam olacak kişinin insanların en faziletli olması gerektiği yanında mefdûlun de imâmetinin caiz olduğu görüşünü savunmakla veraset yerine fazileti tercih etmektedirler. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, 2: 149; Ayrıca Bkz. Yusuf Gökâl, "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 7/2, (Aralık 2007), 102-104.

⁴⁹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 294.

⁵⁰ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 294-95.

Pezdevî'nin burada zikrettiği "hükmetmeye yetkili ve düşmanlıkları ayırma kabiliyeti" konusuna vurgu yapması dikkat çekicidir. Ona göre devlet başkanlığının olmazsa olmaz şartı devleti idare edebilmek ve yöneticilik vasfına sahip olmaktır. Çünkü yöneticilik vasfının asgari düzeyde olması, imam olacak kimşenin devlet yönetimine dair ayırt edici bir üstünlüğünün olmaması, doğrudan devletin otoritesini, dolaylı olarak da toplumun menfaatlerini ve düzenini tehdit etmesi kaçınılmazdır. Zira yukarıda yer verdiğimiz üzere ona göre, devleti ve toplumu yönetecek bir imamı gerekli kılan en önemli hususların tehdit edilmesi düşünülemez. Pezdevî, daha faziletlinin terk edilip faziletli olanın imam tayin edilmesinin geçerliliği ile ilgili Mâtürîdiyye'nin delilinden bahseder. Onun aktardığına göre Mâtürîdiyye, imâmetü'l-uzmâ (namazın imâmeti) ile imâmetü'l-kübrâ (devlet başkanlığı) arasında bir kıyas yapmaktadır. Ehl-i Sünnet'e göre namaz kıldırın imamın insanların en erdemlisi olması gerekir. O, Hz. Peygamber'in "Her iyi ve kötünün arkasında namaz kılınz."⁵¹ hadisini bu hususa delil gösterirken faziletli (efdal) olmasa da (daha az) faziletli (mefdul) birisinin Müslümanların icmâsı ile imam tayin edilmesini doğru bulmaktadır.⁵²

Neseî, Pezdevî'ye kıyasla imâmetin şartları ile ilgili hususları daha kapsamlı bir şekilde izah etmiştir. O da Pezdevî gibi devlet başkanlığı yapacak olan imamın soyunun Kureyş'e dayanmasını şart koşar ancak soy ağacının her aşamasında Kureyşli olması gerekir şeklinde sınırlandırma yapmaz. Dolayısıyla o, Hâşimî soyundan olmasını şart koşmaz.⁵³ Neseî, imamda aranması gereken şartları yine Kureyş kabilesine mensup olması, içtihad yapabilecek bir ilme sahip olması, Kur'an'ı ezberlemiş olması, helali ve haramı bilmesi, şahitlikte bulunacak bir adâlete, siyasî ve askerî hadiseleri yönetebilecek kabiliyete sahip olması şeklinde belirler.⁵⁴ *Temhîd* adlı eserinde Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin geçerliliği ile ilgili açıklamalarda bulunan Neseî, onun özellikleri ve vasıfları ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Hz. Ebû Bekir, Kureyşli olmanın yanında imâmette ihtiyaç duyulanların hepsini kendinde toplamıştır. İlmi, dini, takvası, dindeki tavizsiz tutumu, orduyu bir arada tutma gücü, harp yöntemlerindeki bilgisi, askerleri hazırlamadaki icraatı, askerî mefrezelere nüfuzu, genel siyaset bilgisi, halkın işlerini düzeltmesi..."⁵⁵ Neseî'nin bu açıklamalarına göre imamda kişisel, siyasî, askerî ve toplumsal olmak üzere dört özelliğin bulunması

⁵¹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Câmiu's Sağîr li Ehadisi'l Beşeri ve'n-Nezir*, (Beyrut: 1423/1995), 14: 10, (13657); amlf. *el-Fethu'l Kebîr fi Dammi'z-Ziyâdeti ile'l-Câmi's-Sağîr*, (cem ve tertib, Yûsuf en-Nebhânî), (Beyrut: 1423/2004), (5022).

⁵² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 295.

⁵³ Neseî, *Tevhidin Esasları*, 151.

⁵⁴ Neseî, *Tebziratü'l-Edille*, 2: 1118-1121.

⁵⁵ Neseî, *Tevhidin Esasları*, 152.

gerekir. Yine onun imamın neden gerekli olduğu konusunda aktardığımız görüşleri bu tespitimizi daha da kuvvetlendirmektedir. Neseî, imamın özelliklerini izah ederken Şîa'yı eleştirdiği üç önemli nokta bulunmaktadır. Bunlar imamın gaip, masum ve gayb ilmine sahip olması şeklindedir.

İmâmete dair Şîi-Sünnî ekolün en çok tartıştığı meselelerden birisi Şîa'nın öne sürdüğü; "İmamlarda, tıpkı peygamberler gibi masumdur, günahattan beridir" anlayışıdır.⁵⁶ Şîa'nın bu düşünceyi savunmasının temelinde imâmetin nass ile tayin olduğunu iddia etmesi yatmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde düşünüldüğünde, nassın görevlendirdiği bir kimsenin hata işlemesi, mevcut nass anlayışı ile çelişmektedir. Bu durum nassın mahiyeti açısından imkânsızdır. Bunun yanında imamın nass ile belirlenmediğini öne süren Sünnî anlayışın da imamın masum olduğunu ileri sürmesi çelişki olurdu. Çünkü tamamen beşerî şartlarda belirlenen bir imamın hayatı boyunca kusursuz olması ve ilâhî müdahalenin olmadığı bir görev sürecinde hiç hata işlememesi muhal olacaktır. Neseî, Şîa'nın imamın masumiyeti ile ilgili görüşlerini cahillik olarak yorumlamaktadır. İmamların masum olmadığı görüşünü savunan Neseî, bu düşüncesini "ismet sıfatı-mucize sahibi olma" ve "mucize gösterme-nübüvvet görevi" arasındaki ilişkiler temelinde izah etmektedir. Ona göre peygamber olan bir kimsenin mucizelerinin geçerli ve tesirli olması için dürüstlüğü ve doğruluğu ile bilinmesi gerekmektedir. Oysaki imamların böyle bir durumla karşı karşıya kalmaları söz konusu değildir. Onların masum olduğu düşüncesinin nassa dayanan hiçbir tarafı yoktur.⁵⁷

Neseî'nin imamın özellikleri ile ilgili dikkat çektiği ve Şîa'yı eleştirdiği ikinci husus ise, imamın gâib olması ile ilgilidir. Ona göre imamın gâib olması demek imamın görevlerini yerine getirememesi demektir. İmamın atandığı görevi icra edebilmesi için her zaman zahir olması gerekir. Çünkü yerine getirmesi mümkün olmayan bir göreve tayin edilmesi anlamlı değildir. Dolayısıyla Neseî'ye göre Şîa'nın gizli, gâib ve ortaya çıkması beklenen imam düşüncesi batıl kalmaktadır.⁵⁸

Neseî'nin Şîa'ya yönelttiği eleştirilerden bir diğeri ise imamın gaybı bilip bilmemesi ile ilgilidir. O, imamın gaybı bilebileceğine dair iddiaları kesin bir şekilde reddeder. Peygamberlerin dahi sınırlı ölçüde ve Allah'ın izin vermesi ile gaybı bileceğine işaret eden Neseî, imamların peygamberlerin aksine mutlak manada gaybı bilmesinin mümkün ve gerekli olmadığını öne sürer. Ona göre

⁵⁶ Küleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1: 176.

⁵⁷ Neseî, *Tebîratü'l-Edille*, 2: 1115-1116.

⁵⁸ Neseî, *Tevhidin Esasları*, 151

Şîa'nın; imamların gaybı bildiğini iddia etmeleri imâmeti nübüvvete öncelemek anlamına gelir. Bu iddiayı savunmak ise, kişiyi imandan uzaklaştırır ve küfre girmesine sebep olur.⁵⁹ Neseî'nin, Şîa'nın bu görüşünün küfre yol açacağını öne sürerek net tavrını ortaya koyması Şîî-Sünnî çekişmesinin fikrî anlamda ne derece sert olduğunu göstermesi açısından önemlidir ve dikkat çekicidir.

Neseî'nin imâmette efdal-mefdul tartışmasına dair öne sürdüğü fikirler selefi Pezdevî'nin görüşleri ile aynıdır. O da tıpkı Pezdevî gibi en faziletli kimsenin imâmete tayin edilmesini zorunlu görmez. Çünkü en faziletli kimsenin belirlenmesi zor bir iştir. En faziletli kimse ya da daha az fazileti olan kimse belirlenirken hangi ölçütün esas alınacağı, kime veya neye göre hareket edileceği meselesi önemli sorulardır. Bunun yanında Neseî daha az fazileti olan birisinin imam olabileceği görüşünü temellendirirken, Hz. Ömer'in kendisinden sonraki halifeyi seçme usulünü delil olarak gösterir. Hz. Ömer sahabenin ileri gelenlerinden oluşan bir şûrâ belirleyip, şuranın kendi içinden bir imam seçmesini istemiştir. O, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin şûradaki diğer dört sahabeye göre daha faziletli olduğunu bilmesine rağmen böyle bir yola başvurmuştur. Bu da göstermektedir ki, daha faziletli bir kimse bulunurken, daha az faziletli kimsenin imâmete tayin edilmesi caizdir.⁶⁰ Neseî, imamda bulunması gereken özellikler ve imâmetin şartları etrafında belirtmiş olduğu görüşlerini kişisel, siyasal, toplumsal ve askerî olmak üzere şu dörtlü tasnife tabi tutmuştur:

Müslüman olmak (*kişisel*)

Akıl sahibi olmak (*kişisel*)

İçtihad edecek derecede ilim sahibi olmak (*kişisel, siyasal*)

Şari'in belirttiği haram ve helalleri bilerek takva sahibi olmak (*kişisel*)

Kureyş soyuna mensup olmak (*kişisel, toplumsal*)

Adil ve dürüst olmak (*kişisel, toplumsal*)

Askerî kabiliyetlere ve komuta edebilme gücüne sahip olmak (*askeri, siyasi*)

Siyaset bilgisine ve yönetme yeteneğine sahip olmak (*askeri, siyasi*)

Bu meziyetlerin toplum tarafından bilinmesi (*toplumsal*)⁶¹

⁵⁹ Neseî, *Tebîratü'l-Edille*, 2: 1110-1111.

⁶⁰ Neseî, *Tebîratü'l-Edille*, 2: 1113.

⁶¹ Neseî, *Tevhidin Esasları*, 152.

Kısaca imamda bulunması gereken şartlar konusunda kelâmcılar fikir birliğinde bulunamayarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Genel olarak bakıldığında ilim, adalet, siyaset ve Kureyş'e mensubiyetin imamın şartlarından olduğu Eh-i Sünnet kelâmcıları tarafından kabul edilmiştir.⁶²

3.3. İmamın Seçilmesi/Nasbı

İmamın nasıl tayin edileceği meselesi, Şîî ve Sünnî düşüncenin gerek devlet yönetimi noktasında gerekse akâid sistemi konusunda en çok karşı karşıya kaldığı meseledir. Ehl-i Sünnet, imamın tayini meselesini Müslümanların istişaresine bırakırken, Şîî düşünce kendi teolojisi içerisinde nass⁶³ ve tarihi gerçeklik temelinde imâmetin Hz. Ali'nin ve evlatlarının hakkı olduğunu iddia etmektedir.⁶⁴ Buradan hareketle diyebiliriz ki Sünnî kelâmın, kendi literatüründe imâmet konusuna yer vermesine sebep olan şey Şîî inancın bu mezkûr iddiasıdır. Şîa'nın imamın nasla⁶⁵ atıldığı ve ümmete bırakılmadığı iddialarına hem Nesefî hem de Pezdevî delillerle cevap vermiş ve doğal olarak Sünnî çizgiyi takip etmişlerdir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, imamın nasbı meselesi kendi içerisinde şûra, velâyet ve vesâyet, hilafetin Kureyşîliği, ehlü'l-hal ve'l-akd kolları ile doğrudan ilişkilidir.

İmamın ne şekilde tayin edileceği meselesi daha önce de işaret ettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in vefatıyla Müslümanların yüz yüze kaldığı ilk problemdir. Bu aynı zamanda vahyin doğrudan hükmetme özelliğinin olmadığı bir ortamda meydana gelen ilk yöntem sorunudur. Şîa'nın doğrudan nassa dayandırdığı imâmet anlayışı karşısında, Sünnî ulema da nas ile tayinin olmadığını izah etmeye çalışmıştır.⁶⁶ Bu bağlamda Pezdevî, Ehl-i Sünnet'in görüşünü; "Hz. Peygamber, nasla hiçbir kimseyi imâmete tâyin etmemiştir. Bundan dolayı sahâbeden herhangi birisi imâmetin kendisine verilmesi için iddiada bulunmamıştır. Ensar da "sizden bir emir, bizden bir emir olsun dedikleri zaman hiç kimse imâmetin birisine verilmesi için iddiada bulunmadı"⁶⁷ şeklinde aktarmaktadır. Burada şu soru akıllara gelebilir. Hz. Peygamber'in bir tayini söz konusu olup, bunun haberi bize ulaşmamış olabilir mi? Bu sorunun cevabı ayrı bir çalışma konusu olmakla beraber şunları söylemek mümkündür: Eğer nass ile bir tayin etme söz konusu ise bunun bize ulaşmaması imkân dâhilinde de-

⁶² Özarslan, "Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin İmâmet/Devlet Başkanlığı Anlayışı", 14/3-4, (2001), 426.

⁶³ Ahmed Mahmud Subhî, *Nazariyyetu'l-İmâme Lede's-Şîati'l-İsnâ Aşeriyye*, (Beyrut, 1991), 20.

⁶⁴ Kummi, *Risâletü'l-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 107-112; Muzaffer, *Şîa İnançları*, 76-77.

⁶⁵ Subhî, *Nazariyyetu'l-İmâme Lede's-Şîati'l-İsnâ Aşeriyye*, 20.

⁶⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 300; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 99-101.

⁶⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 300.

ğildir. Çünkü büyük bir birikim olarak gelenek, hadis literatürü, tabakat ve siyer kaynaklarına rahatlıkla ulaşmak imkân dâhilindedir. Her bir kaynağımız en teferruatlı olayları, haberleri ve toplumda konuşulanları aktarırken, imâmet gibi önemli bir meselede bu kadar ehemmiyetli bir hususu bize ulaştıramamasının söz konusu olamayacağı kanaatindeyiz.

Pezdevî, imamın nass ile tayin edilmediğini tespit etmenin yanında, bu tayin işlemi ile ilgili diğer fikirlerin de bir kritiğini yapmaktadır. O, imamın tayini konusunda Şîilerin, Mu'tezile'nin ve bazı Kaderiyye'nin Hz. Peygamber'den sonra halifenin Hz. Ali olması gerektiğini iddia ettiklerini söyler. Kaderiyye ve Mu'tezile'nin çoğunluğunun ve Mürctie'nin Ehl-i Sünnet ile aynı düşünceye sahip olduğunu belirtir.⁶⁸ Bunların yanında Şîilerin Hz. Ali'nin imâmetine referans olarak kullandıkları "*Sen benim için Musa'ya göre Harun makamundasın, ancak benden sonra peygamber yoktur*", "*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*."⁶⁹ rivayetlerini zikreder ve bu rivayetleri şöyle değerlendirir: "*Şîiler bu konuda makul ve meşhur olmayan hadisleri kabul edip Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin nasla imam olduğunu ileri sürüyorlar. Bütün bunlar uydurmadan ibarettir ve bu imâmet konusunda Hz. Peygamber'e yalan isnadında bulunuyorlar. Nitekim bu hadisleri Şîa'dan başka rivayet eden kimse yoktur*."⁷⁰

Mâtürîdî'ye göre ise, bu ve benzeri rivayetler Hz. Ali'nin hilafete talip olduğu ve bunun için savaştığı zamanla ilgilidir. Ona göre Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir döneminde hilafetin kendi hakkı olduğunu bilmesi ve sonra bu talebinden vazgeçmesi ihtimali yoktur. Hz. Ali'nin, bu sırada sükût edip talepte bulunmaması, hilafetin kendisinin değil Ebû Bekir'in hakkı olduğunu göstermektedir. Mâtürîdî'ye göre sahâbîlerin, halifeliliği Hz. Ali'den bir itiraz gelmeden Hz. Ebû Bekir'e teslim etmesi bir yana şayet o ortamda hilafet hakkı Hz. Ali'nin olsaydı, bu konu tartışılırken Ali'nin de tartışmanın içinde olması gerekirdi. Hz. Ali'nin böyle bir talepte bulunmaması hilafet hakkının Hz. Ebû Bekir'e ait olduğu düşünmesinin delilini oluşturmuştur.⁷¹

Pezdevî, Şîî inancın rivayetlerini sahih kabul etmenin yanı sıra onların bu görüşünün batıl olduğuna dair Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında Hz. Ebû

⁶⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 279.

⁶⁹ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, 1: 298; Buhârî, "*Megâzî*", 79, (4416); Müslim, "*Sahabe*", 4, (2404); İbn Mâce, "*Mukaddime*", 11, Tirmizi, "*Menâkıb*", 19.

⁷⁰ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 281.

⁷¹ *Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkanî, Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. S. Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ensar Neşriyat 2016) 4: 263-266.

Bekir'in onun yerine onun emriyle namaz kıldırıldığına yönelik rivayeti aktarır. Ona göre, Hz. Ebû Bekir bu emir ile hem din işinde hem de dünya işinde onun yerine geçmiştir. Bunun devamında ise Hz. Ali'ye yaptığı şu atıfta Şii inanca bir cevap niteliğindedir: "Bu konuda yani Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in yerine namaz kıldırması hususunda Hz. Ali'den rivayet edilen⁷² şudur: "Rasûlullah din işlerimiz için senden razı oldu da, biz dünya işlerimiz için mi senden razı olmayacağız."⁷³ Pezdevî burada dinimiz derken Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'i namaz için imâmete geçişiğini kastettiğini belirtir.⁷⁴

Pezdevî, Şii imâmet düşüncesini eleştirirken Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin sahihliği üzerinde durur. Ona göre Hz. Ebû Bekir'in imâmeti konusunda sahabenin bir icmâsı bulunmaktadır. Nitekim Ebû Ubeyde bin el-Cerrah (ö. 18/639) ve Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir. Daha sonra sahabenin tamamı da ona biat etmiştir. Pezdevî, sahâbîlerin bu konudaki icmâsını bir hüccet olarak görmektedir. Hz. Ali'nin biat etmediği ve icmânın batıl olduğu konusunda ise Pezdevî'nin görüşü şu şekildedir: "Hz. Ali açık olarak değil de, gizli olarak biat etmiştir. Bu durum Hz. Fatıma vefat edinceye kadar böyle devam etmiştir. Hz. Fatıma vefat edince de Hz. Ali alenî olarak Ebû Bekir'e biat etmiştir."⁷⁵ Pezdevî'nin söylediği gibi Hz. Ali'nin biatı gizli olmamıştır. Sadece Hz. Ali, Fedek arazisi meselesinden dolayı Hz. Ebû Bekir'e kırgın olan eşi Hz. Fâtıma'yı üzmemek için onun vefatına kadar biat etmeyi ertelemiş ve hilâfet probleminin çözümünün kendisi dışında cereyan ettiği için kırgınlık duyduğu ileri sürülmüştür. Gerçekten de Hz. Ali, Ebû Bekir'e halife olduktan altı ay sonra Hz. Fâtıma vefat edince biat etmiştir.⁷⁶

Velâyet ve vesâyet meselesi, imâmet konusunda tartışmaların en çok yoğunlaştığı meselelerden birisidir. Şii imâmet inancının bu noktada kanıt olarak sık sık kullandığı "Harun ve Musa" ve "Mevlâ" hadisleridir.⁷⁷ Bu anlamda tenkitlerin bu haberler üzerinde yoğunlaştığını söylememiz mümkündür. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere Pezdevî, bu rivayetleri sahih kabul etmez. Ancak Şia'nın ısrarla vurgu yaptığı bu rivayetlere karşı eleştirisi sadece bununla sınırlı değildir. O, öncelikle Harun ve Musa'nın nispeti ile Hz. Ali ve Hz. Peygamber'in arasındaki nispetin farklılık arz ettiğini vurgular ve ardından şu değer-

⁷² Bir başka yer de ise bu rivayetin Hz. Ömer tarafından yapıldığı hatta sahih olduğu belirtilir. Bkz: Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi*, 97.

⁷³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 284.

⁷⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 284.

⁷⁵ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 284.

⁷⁶ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1994) 10: 106.

⁷⁷ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, 1: 298.

lendirmeleri yapar: “Meçhul olan bazı işlerin murad edildiği anlaşılıyor. Allah bilir ama bu ifade ile kastedilenin Hz. Harun’un, Hz. Musa’nın Tur Dağı’na çıkmasından sonra ümmetin işleriyle ilgilenmekle bu vazifeye tayin edilmesi gibi Hz. Ali’nin, Hz. Peygamber’in sahabenin ekseriyeti ile gazaya çıkıp orada olmadığına ümmetin işleri ile ilgilenip onların durumlarını araştırma noktasında Musa’nın yanındaki Harun konumunda olduğuna dair bu hadisi delil göstermek mümkün değildir. Zira Hz. Peygamber gazveye çıkınca bazen İbn Ümmü Mektûm (ö. 15/636) bazen Hz. Osman ve bazen de bunların dışında başka birini yerine vekil olarak bırakıyordu. Bazıları Hz. Ali’yi kıskırttılar ve “Hz. Peygamber seni yerine vekil bırakmıyor, sanki sana buğz ediyor gibidir” dediler. Bunun haberini alan Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi yerine bırakarak yukarıdaki hadisi yani Harun-Musa hadisin söylemiştir.”⁷⁸ Kısacası Pezdevî’ye göre Şîa’nın iddia ettiği bu hadis, Hz. Peygamber’den sonra Hz. Ali’nin imam olduğuna delil teşkil etmemektedir.

“Harun, Musa ve Mevlâ hadisi”⁷⁹ ile ilgili bu değerlendirmeleri yapan Pezdevî, mevlâ hadisini eleştirirken farklı bir yol izlemektedir. Pezdevî’ye göre mevlâ hadisinde Müslümanlar için bir hüccet yoktur. Pezdevî, bu görüşünü mevlâ kelimesinin anlamsal tahlilini yaparak ve Kur’an’daki kullanımlardan delil getirerek izah eder. “*Kâfirlerin ise mevlâsı yoktur*” (Muhammed 47/11) ve “*Bilin ki Allah, bundan başka Cebrail, iyi mü’minler ve melekler de onun mevlâsıdır.*” (Tahrîm 66/4) âyetlerinde mevlâ kelimesi dost anlamındadır. Mevlâ ile muhtemel kastedilecek bir diğer anlamlar ise azad eden ya da azad edilen manalarıdır. Bunun yanında mevlâ ile yardımcı ve dost anlamları kastedilse dahi bunların hilafete delâlet etmesi mümkün değildir.⁸⁰

Mâtürîdî, Şîa’nın ileri sürdüğü “*Sen benim için Musa’ya göre Harun makamındasın, ancak benden sonra peygamber yoktur*”, “*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.*”⁸¹ mealindeki rivayetlerin Hz. Ali’nin imâmetine delâlet etmediği görüşündedir. Çünkü ona göre kardeşlik kimseye hilafet hakkı vermemektedir. Ayrıca o dönemde Hz. Ali’de Resulullah’ın vekâleti bulunmuş olsa da, bu vekâletin bütün zamanlar boyunca geçerli olduğuna dair herhangi bir rivayet de bulunmamaktadır.⁸²

⁷⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 288-289.

⁷⁹ Küleynî, *Usûlü’l-Kâfi*, 1: 298; Tabatabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm’da Şîa*, 176-180.

⁸⁰ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 289.

⁸¹ Buhârî, “*Megâzî*”, 79, (4416); Müslim, “*Sahabe*”, 4, (2404); İbn Mâce, “*Mukaddime*”, 11, Tirmizi, “*Menâkıb*”, 19; Küleynî, *Usûlü’l-Kâfi*, 1: 298.

⁸² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân Tercümesi*, 4: 266.

Nesefî ise, muhtasar bir kelâm eseri olan *Bahrü'l-Kelâm'* da imâmet ile ilgili bölüme imamın tayini meselesi ile başlar. Onun bu konudaki görüşlerine değinmeden evvel dikkatimizi çeken bir hususa değinmemiz yerinde olacaktır. Nesefî, *Tebziratü'l-Edille* ve *Kitabü't-Temhid* isimli eserlerinde imâmet meselesini izah etmeye "imâmetin vücûbiyeti" ile başlarken, *Bahrü'l-Kelâm'* da imâmete dair ilk mesele olarak "imamın nasbı" konusunu ele alır. Öyle anlaşılıyor ki Nesefî, bu iki meseleyi imâmet kurumunun temeli ve en büyük problemi olarak görmektedir. Onun, imâmete dair bu iki mesele hakkındaki görüşleri bütün bir imâmet nazariyesine şekil vermektedir. İmamın nasbı konusunda Nesefî' şunları söylemektedir: "Ehl-i Sünnet'in görüşleri doğrultusunda imâmetin Hz. Ali ve çocuklarına ait olduğuna dair herhangi bir âyet bulunmamaktadır. Şiilere göre ise, imâmetin Ali'ye ait olduğu Kur'an'da belirlenmiş⁸³ ve Resulullâh ona kendisinden sonra imam olarak yerine geçmesini bizzat vasiyet etmiştir. Ehl-i Sünnet ise bu konuda, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi borçlarını ödemesi ile ilgili bir meselede vasiyette bulunduğu kanaatindedir. Belli bir konuda verilen vasiyet de, her konuda geçerli olmaz."⁸⁴ Onun da ifade ettiği gibi Ehl-i Sünnet Hz. Ali'ye vasiyet edildiğini kabul etmekle beraber, bu vasiyeti mutlak vasîlik yerine mukayyed bir vasîlik olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Nesefî'ye göre imamın tespiti Şîa'nın iddiasının aksine nass ile değil seçim yolu ile sağlanır. Bu seçimi yapacak olanlar ise, "adâlet ve salah ehli kimse-ler" olmalıdır. Yine ona göre, ümmetin âlimlerinin imâmetin geçerliliği ile ilgili söylediklerinin hepsi, imamın seçim ile belirleneceğini doğrulamaktadır.⁸⁵ Seçim konusuna dair kullanılan "ehlü'l-hal ve'l-akd" ifadesinin kullanılmaması dikkat çekicidir. Nitekim "ehlü'l-hal ve'l-akd" Sünnî terminolojide imamın seçimini yapan "Müslümanlar üzerinde etkili olan ve onlara söz geçiren ulema, kabile reisleri ve ordu komutanlarından" müteşekkil bir topluluğu ifade eder.⁸⁶ Nesefî'nin böyle bir ifadeyi kullanmak yerine, "adalet ve salah ehli" kavramını kullanmasına gelecek olursak o, sadece "akit için ehil olanlar" manasında "ehlü'l-akd" kavramını kullanmayı daha uygun görmüştür. Bu da bize kavramın kullanımı ile yerleşme süreci hakkında fikir verebilir. Görüldüğü gibi Mâtürîdî kaynaklarda kavramın kullanımı ile ilgili müşterek bir tercihten söz etmek de mümkün değildir. Hatta "ehlü'l-hal ve'l-akd" şeklinde bir kavramsallaştırmaya Mâtürîdî itikat metinlerinde rastlanılmamaktadır. Bunun sebebi ise meselenin

⁸³ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, 1: 298.

⁸⁴ Nesefî, Ebû'l-Muîn, *Bahrü'l-Kelâm fî Ehli'l-İslâm*, çev. Ramazan Biçer, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 128.

⁸⁵ Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, 2: 1116-1117.

⁸⁶ Abdulhamîd İsmail Ensârî, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 10: 540.

sadece teorik olarak mevcudiyetinde aranmalıdır. Çünkü Mâtürîdîliğin yaygın olduğu bölgelerin hilâfet seçimi ile doğrudan alâkası olmadığından kavramın varlığı da ayrıca bir önem arz etmemektedir.⁸⁷

Nesefî, Şîî kelâmın imâmete dair iddialarına da kapsamlı bir şekilde cevap verir. Pezdevî gibi imâmetin nass ile tayin olmadığına işaret eden Nesefî şu ifadelerle yer vermiştir: “Eğer böyle bir şey olsaydı sahâbe tabîine, onlarda bir sonraki nesil olan salihlere, salihler de bize naklederlerdi. İmâmetin Hz. Ali’ye ait olduğu nasla açıkça belirtilseydi, sahâbîlerin bunu bize nakletmekten geri duracağı düşünülemezdi.”⁸⁸ O, imamın nass ile tayin olmadığına dair bir başka delil olarak Benî Sâide’de yaşananları ve bu toplanışın neticesini öne sürer. Ona göre sahâbîler, Benî Sâide’de birbirlerine Hz. Peygamber’in “Her kim ölür de ölünceye kadar yöneticiye yani mü’minlerin emirine biat etmezse, cahiliye ölümü üzere ölmüştür”⁸⁹ sözlerini aktarmışlardır. Ardından ise sahâbîler: “Bizim lider seçmemiş halde bir gün geçirmemiz bile caiz değildir.” şekliyle hükmetmişlerdir.⁹⁰

Nesefî, Benî Sâide’de geçen bir başka olayı daha aktarmaktadır. Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir arasında geçen meseleyi şu şekilde aktarır: “...Ensar’dan bir adam kalkıp “Sizden bir yönetici, bizden de bir emir olsun” dedi. Hz. Ebû Bekir, “Ali’nin bu işi yapabileceğini umuyor ve ona biat etmek istiyorum” deyince Hz. Ali ileri sıçradı, kılıcını çekti, “Kalk Ey Resulullâh’ın halifesi” dedi ve ekledi: “Bir gün ben Resulullâh ile birlikteydim ve bana Hz. Ebû Bekir’i göstererek “insanlara namaz kıldırmasını istememi” söylemişti dedi. Hz. Ali; “Resulullâh’ın dini işlerimizde bize önder olmasına razı olduğu bir kimse, bizim dünya işlerimizde önderlik yapmasına da razı oluruz” demiştir.⁹¹

Nesefî de aynen Pezdevî gibi Benî Sâide’ye dair Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir arasında geçen diyalogu bize aktarmıştır. Ancak her iki mütekellimin aktardığı olayların cereyan edişindeki farklılıklar da gözden kaçırılmamalıdır. Nesefî, böyle bir hadiseyi bizlere aktarmakla aynı zamanda Şîî düşünceye üstü kapalı bir şekilde cevap vermektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu cevap şu şekildedir: “İmam, eğer iddia ettiğiniz gibi nass ile tayin edilen Hz. Ali olsaydı neden bu sözleri sarf ederdi? Üstelik Hz. Ebû Bekir’in ona biat etme arzusuna rağmen...”⁹² Nesefî, kendi sözlerinden çıkardığımız bu anlamları *Tebsiratü'l-Edille*

⁸⁷ Rıdvan Özdiç, *İtikat ve Siyaset Sünnî Kelâmında İmâmet-Hilâfet Meselesi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 151-152.

⁸⁸ Nesefî, *Mâtürîdî Akaidi*, 128.

⁸⁹ Müslim, “İmare”, 58 (1851)

⁹⁰ Nesefî, *Mâtürîdî Akaidi*, 129.

⁹¹ Nesefî, *Mâtürîdî Akaidi*, 129.

⁹² Nesefî, *Tebsiratü'l-Edille*, 2: 1121.

isimli eserinde açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre, eğer bu konuda nass mevcut olsaydı, imam olarak görevlendirilen kimse devlet başkanı olduğunu iddia ederdi. Bununla da kalmayıp karşısına devlet başkanı sıfatı ile çıkan herkese muhalefet ederdi. Hz. Ali, bu şekildeki bir tavrı takınmakta âciz bir kimse de değildir. Amellerindeki titiz tavrı, savaş becerileri ve cesareti ile ün salan Hz. Ali kendisinin imam olduğuna dair nass olmasına rağmen imâmet hakkı iddia eden bir kimseye karşı muhakkak hakkını arar ve onunla/onlarla mücadele etmekten geri durmazdı.⁹³

Nesefî'nin, nass ile tayin fikrine karşı öne sürdüğü deliller sadece bunlarla sınırlı değildir. Ona göre bütün mü'minleri ilgilendiren bu neviden bir meselelerin bilinmemesi tutarlı değildir. Şîa'nın iddia ettiği gibi imamın nass ile belirlenmesi gibi bir durum olsaydı Müslümanların tamamının vahyin bu emrini bilmesi gerekirdi. Nasıl nass ile sabit olan kible, zekât miktarı, namaz vakitleri ve miktarı gibi meseleler herkes tarafından biliniyorsa bu tayin emrinin de bilinmesi gerekirdi. Ancak bu durum imamın nass ile tayin edilmediğinin bir göstergesidir.⁹⁴ Bununla beraber Nesefî, Şîa'nın imâmetin Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu nassa dayandırdığı iddiasına⁹⁵ karşı çıkarak bu hususta herhangi bir âyet ve sağlam bir hadisin bulunmadığını belirtir.⁹⁶ Hz. Ali'nin imâmetine delil olacak bir âyet olmadığına vurgu yapmanın yanında Nesefî, aynı zamanda hadislerinde hüccet görevi üstlenecek sıhhatte olmadığına da işaret etmektedir.

Kısaca söylemek gerekirse Mâtürîdî kelâmcılarından Nesefî ve Pezdevî, imamın seçilmesi/nasbı hususunda Şîa'nın doğrudan nassa dayandırdığı imâmet anlayışına karşı çıkmışlar ve nass ile tayinin mümkün olmadığını ileri sürdükleri delillerle izah etmeye çalışmışlardır.

3.4. Aynı Anda Birden Çok İmamın Mümkün Olup Olmaması

Bir kurumu ya da toplumu yönetmenin en önemli ilkelerinden birisi hiç şüphesiz otoriter boşluğun oluşmasına mahal vermemektir. Aynı mahiyette ve yetki alanına sahip tek bir otoriter konumun iki farklı kişi tarafından icra edilmesinin, huzur yerine çatışmayı doğurması kaçınılmaz olur. Bu durum bir anlamda otoriter boşluğunun oluşmasına yol açmak demektir. Burada ifade ettiğimiz durumun çok seslilikten ziyade çift başlılık olduğu dikkatten kaçmama-

⁹³ Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, 2: 1121.

⁹⁴ Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, 2: 1118.

⁹⁵ Subhî, *Nazariyyetu'l-İmâme Lede's-Şîati'l-İsnâ Aşeriyye*, 20.

⁹⁶ Nesefî, *Mâtürîdî Akaidi*, 131.

lıdır. Mevcut imamlara göre esaslar belirleyen İslâm kelâmı bu minvalde aynı vakitte iki imamın bulunma imkânını tartışmıştır.

İslâm kelâmında imâmetle ilgili tartışmalara hem Pezdevî hem de Neseffî dâhil olmuştur. Bu bağlamda Pezdevî imâmette iki kişiye akdetmenin İslâm âlimlerine göre caiz olmadığını ifade eder. Bu durumda kendisine akit yapılmış bir imamın bulunduğu zaman diliminde ikinci imam için yapılan akit geçerli olmaz. Hatta ikincisi için de akit yapılacak olsa, ilk yapılan kişi Müslümanların imamı olarak kabul edilir. Kerramiyye'nin "iki kişinin ve daha fazlasının imâmetine akitte bulunmada bir beis yoktur" görüşünü sahabenin icmâsından hareketle eleştirir. Zira onlar yani sahâbîler bir tek halifeye biat etmişlerdir.⁹⁷ Aslında Pezdevî, Kerrâmiyye'nin yaklaşımını eleştirirken, Kerrâmî söylemi doğuran ve oluşturan koşulları hiç dikkate almamış gibi görünmektedir. Çünkü her dönem sahabenin dönemi gibi değil, ihtiyaç ve imkânlar değişmektedir. Ayrıca ona göre iki imama bağlılık ihtilafların ve fitnelerin doğmasına sebep olmasından dolayı caiz değildir.⁹⁸ Pezdevî bu konuyu iki yönü ile ele alır. Birincisi hilafetin meşruiyetini sağlayan icmânın ortadan kalkmasıdır. Çünkü iki imam olunca icmâ da olmaz bu da hilafetin Sünnî literatürdeki tek dayanağını ortadan kaldırmak demektir. İkincisi ise, imam nasbı için öne sürülen aklî şartların fiilen ortadan kalkmasına sebep olmasıdır. Adâletin tesisinin imkânsızlığı, fitne ve bozgunculuğun ortaya çıkması imam nasbının aklî olarak temellendirilmesini iptal eder.⁹⁹

Neseffî'ye göre ise yapılması gereken işlerin yani üstlenilen sorumluluğun icrası için bir tek imamın bulunması yeterlidir. Bu şekilde iki imamın bulunmasını gerekli görmeyen Neseffî, bu durumu pek tabii doğru bir iş olarak görmez. Pezdevî gibi Neseffî de bu meselede sahâbîlerin uygulamasına müracaat eder. Bu bağlamda sahâbe aynı vakitte iki imam seçmek gibi bir işle meşgul olmamıştır. Bu sebeple iki imamın bulunması sahâbîlerin icmâsına aykırı olduğu gibi böyle bir durumun mevcudiyeti Müslümanlar arasında ayrışmalara ve çatışmalara sebep olur. Ona göre bir kişi imam olarak kabul edildikten yani biat ve akit gerçekleştikten sonra eğer bir kimse çıkıp kendisinin imam olduğunu söylerse bu ikinci kimse isyancı kabul edilir ve görevine son verilir. Şayet iki kişiye imâmet görevi verilirse, birbirine aykırı iki ayrı seçim meydana gelir. Bu şekildeki bir seçimi hükümsüz kabul eden Neseffî'ye göre iki kişiden birisi ya da bir başka kişi için tekrar akit yapılması gerekir. O, bu görüşlerinin yanında zaruri haller ile sınırlı olmak kaydıyla aynı vakitte iki imamın bulunmasını caiz

⁹⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 297.

⁹⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 297.

⁹⁹ Özdiñç, *İtikat ve Siyaset Sünnî Kelâmında İmâmet-Hilafet Meselesi*, 267-268.

görmektedir. Ona göre ancak iki farklı bölge arasında iletişim kurma, yardımlaşma ve dayanışma gibi elzem şeyleri engelleyen şartlar mevcutsa maslahatı gözetmek adına iki imamın bulunması caiz olur.¹⁰⁰

Kısaca söylemek gerekirse, hem Pezdevî ve hem de Neseffî'ye göre birden fazla imam tayini Müslümanlar arasında ayrışmalara ve çatışmalara sebep olacağından ve aynı zamanda üstlenilen sorumluluğu rahat bir şekilde icra edebilmesi için bir tek imamın bulunması yeterlidir. Diğer taraftan onlar birden fazla imamın bulunmasının sahâbîlerin icmâsına aykırı olduğu görüşündedirler. Çünkü sahâbîler yapılması gereken işler için bir tek imamın bulunmasını yeterli görmüşlerdir. Birden fazla imamı başa getirmekle meşgul olmamışlardır.

3.5. İmamın Görevden Alınması/Azledilmesi

Sünnî literatür içerisinde imamın görevden alınıp alınamayacağı meselesi bir tartışma konusu olarak günümüze kadar gelmiştir. Aslında bakılırsa bugüne kadar kurulan bütün siyasal sistemlerde ve modern dönemde insanların yönetim sistemi olan demokrasilerde devlet başkanının görevden alınması farklı görüşlerin söz konusu olduğu bir problemdir. İslâm kelâmında da bu çok sesliliğin mevcut olduğunu söylememiz mümkündür. Ancak Eş'arî ve Mâtürîdî ekolün bu konuda toplumun menfaatini her daim gözetmeye, hakların yerine getirilmesinde öncelik tanımaya ve toplumda fitneye mahal verecek kararlardan kaçınmaya çalıştığını söylememiz mümkündür. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet kelâmcıları, Müslümanların işlerinin düzene girmesi için imamı seçmeye ve tayin etmeye yetkileri olduğu gibi, yerine göre onu görevden uzaklaştırmak yetkisine de sahip oldukları görüşündedirler.¹⁰¹ Diğer taraftan bazı Sünnî kelâmcılar, imamın görevden uzaklaştırılmasını gerektiren durumlarda azledilmesini uygun bulmayarak, ona nasihat türü öğütler verilmesini, tövbeye davet edilmesini ve uygun olmayan hususlardaki emir ve isteklerine uyulmaması gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁰²

Pezdevî, *Usulid-Din* isimli eserinde imamın azli konusunu; "Zalim ve Günahkâr İmam'ın Durumu" şeklinde müstakil bir başlık altında işlemektedir. İmamın azledilmesinin bir fitneye mahal vermemesi gerektiğine özellikle dikkat çekmektedir.¹⁰³ Adâletsizlik yapan ve günah işleyen imamın Kaderiyye, Mu'tezile ve Şiîlere göre azledilmesi gerektiğini aktaran Pezdevî, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve ahabına göre ise azledilmesinin söz konusu olmadığını belirtir.

¹⁰⁰ Neseffî, *Tebziratü'l-Edille*, 2: 1104-1105.

¹⁰¹ Özarlan, *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, 98.

¹⁰² Özarlan, *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, 99.

¹⁰³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 29.

Ebû Hanîfe ve ashabının bu görüşü, kabul görmektedir. Pezdevî, koyuyla ilgili Ehl-i Sünnet'in görüşlerine yer vermiştir. Ehl-i Sünnet'e göre imam günah işlemek ile imandan çıkmaz ve o hala mü'min kabul edilir. Onun hilafeti geçerli olup azledilmesi söz konusu değildir. Ehl-i Sünnet'in ekseriyetinin fikri ümmetin icmâsına dayanmaktadır. Zira onlar günahkârları, fasıkları imam olarak tanımışlardır. Sahâbîlerin çoğu Benî Mervan'ı, Benî Ümeyye'yi imam olarak tanıyor hatta cumayı cemaat arkalarında olduğu halde kılıyor ve onların hükümlerinin icra edildiğini görüyorlardı.¹⁰⁴ Pezdevî, Ehl-i Sünnet dışındaki diğer kelâm ekollerinden Mu'tezile, Zeydiyye ve Hâricîler'in adâletsizlik yapan ve günah işleyen imamların imâmetini geçerli saymadıklarını belirtir.¹⁰⁵ Hâricîlere göre halifeye dinî hükümlere uyulduğu sürece itaat edilir, aksi halde adaletsizlik yaptığı sürece hem azli ve hem de katli gerekir.¹⁰⁶ Pezdevî'nin imamın görevden alınması konusunda Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerini benimsediği söylenebilir. Ehl-i Sünnet'in benimsediği amelleri imana dâhil etmeyen iman anlayışına göre söz konusu günahları işleyen imamın imandan çıkmayıp Müslüman olduğunu dolayısıyla da imamın imâmetinin geçerli olup azledilemeyeceğini kabul etmiştir.¹⁰⁷ Öte yandan Pezdevî, günahkâr imamın tövbeye davet edilmesi gerektiğini ve yaptıklarından dolayı da ona karşı herhangi bir isyanın da söz konusu olamayacağı görüşündedir.¹⁰⁸

Neseffî'nin konuya dair görüşlerine gelecek olursak o, imamın azledilmesi meselesini izah ederken farklı bir metot takip etmiştir. Meseleyi bir kıyas ile izah eden Neseffî'ye göre kadı zalim dahi olsa görevine devam etmesi gerekir. Ona göre bu azledilmeme durumu imâmetü'l-kübrâ olan devlet başkanı için de geçerlidir. Yani devlet başkanı zalim bile olsa azledilmez. Çünkü imamın zalim olması, onun imâmet görevini yürürlüğe koyan ve vazifesine resmîyet kazandıran imâmet akdinin geçerliliğine tesir etmez.¹⁰⁹ Neseffî, Müslüman halkın yararını dikkate alacak, onların işleriyle ilgilenecek imamın seçilmesinin gerekliliğini geniş bir şekilde ele almaktadır.

Sonuç olarak, hem Neseffî ve hem de Pezdevî günah işleyen imamın imandan çıkmayıp Müslüman olduğu dolayısıyla da imâmetinin geçerli olup azledilemeyeceği görüşündedirler. Her ikisinin de bu meseleyi ele alırken farklı

¹⁰⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 297-298.

¹⁰⁵ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 299.

¹⁰⁶ Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, (İstanbul: Rağbet Yayınları 2013), 104.

¹⁰⁷ İmamın azledilebilmesi hakkında bkz. Özarlan, "Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin İmâmet Anlayışı", 435.

¹⁰⁸ Özarlan, *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, 100.

¹⁰⁹ Neseffî, *Tebziratü'l-Edille fî Usulî'd-Din*, 2: 1112.

yöntem kullandıkları görülmüştür. Yukarıda izah edildiği üzere Pezdevî, imamın azledilmesine dair fikirlerini ve birikimini kelâmcı bakış açısıyla ortaya koymuştur. Onun sözlerinin benzerlerini farklı ilm-i kelâm eserlerinde bulmamız mümkündür. Ancak Nesefî ise kullanmış olduğu kadı-imam analojisi ile bu konuyu ele almıştır. Onun sözlerinde usulcü/müçtehit kimliğinin ağır bastığını görmemiz mümkündür. İslâmî ilimlerde bu şekilde aynı konuya dair farklı yöntemler ile yapılan izahlar, meselelerin anlaşılması adına büyük bir zenginliktir.

4. SONUÇ

İlk dönem Müslümanların en önemli sorunlarından birisi olan imâmet meselesi, tarih boyunca farklı ekoller tarafından, çeşitli yaklaşımlar ile ele alınmıştır. Ekollerin konuya yaklaşımlarının farklı olması mezhepler arası bir etki-tepki ilişkisini doğurmuştur. Mâtürîdîlik başta olmak üzere Kelâm ekollerinin çoğunluğu Hz. Peygamber'in vefatından sonra, sahâbenin imam nasbı konusundaki ittifakını dikkate alarak imâmetin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Azınlıkta olan bir kısım ise fitne ortaya çıktığında defetmek için imama ihtiyaç duyulduğunu aksi halde ferahlık zamanlarında ihtiyaç olmadığından imam tayin etmeyi vâcip görmemiştir.

İmam tayin etmenin zorunlu olup olmadığı hususu kelâm ekolleri arasında ihtilaf söz konusudur. Ekollerden bir kısmı imamın nasbını aklen, bir kısmı naklen diğer bir kısmı ise hem aklen ve hem de naklen gerekli görmektedir. Mâtürîdîler ise imâmet meselesinde naklî delilleri aklî delillerin önüne çıkarmış ve imamın belirlenmesini nakle dayandırmıştır. Onlar İslâm toplumunun huzurunu sağlamak amacıyla imâmeti naklî olarak insanlara vâcip görürken Şîa ise Allah'a vâcip olduğunu ileri sürmüştür. Şîa, imâmeti Hz. Ali ve soyuna hasretmiş ve İslâm'ın rükünlerinden saymıştır. Mâtürîdîler, imamın Kureyş'ten olması gerektiğini ileri sürmüş ancak akîdevî bir mesele olarak görmemiştir. Hâricîler ise başta Ehl-i Sünnet olmak üzere diğer fırkaların görüşlerini reddederek ırk ve soyun önemli olmadığını seçim yoluyla belli özellikleri taşıyan herkesin imam olabileceğini ileri sürmüştür. Sünnî ekoller ve kelâmcılar ise Şîî düşüncenin nass temelli ele aldığı imâmet nazariyesine tepki olarak özgün bir imâmet veya devlet başkanlığı teorisi ortaya koymuşlardır.

Pezdevî, imâmet meselesini Şîa'nın aksine itikadî olarak değil aklî bir konu olarak değerlendirmiştir. Ayrıca o, imâmeti din adına değil halkın seçimine yönelik toplumun huzur ve menfaatini dikkate alarak görüşünü belirtmiştir.

Şîa'nın imâmetle ilgili ileri sürdüğü görüşlerin aksini ispat ederek Ehl-i Sünnet çizgisini korumaya çalışmıştır.

Neseî ve Pezdevî, imamın seçilmesi konusunda Şîa'nın doğrudan nassa dayandırdığı imâmet anlayışına karşı çıkmışlar ve nass ile tayinin mümkün olmadığını delillerle izah etmeye çalışmışlardır. Neseî, Pezdevî'ye oranla imâmetin şartları ile ilgili meseleleri daha kapsamlı bir şekilde anlatmıştır. O, Pezdevî gibi imâmete geçecek olan şahsın soyunun Kureyş'e dayanması gerektiğini ancak soy ağacının her aşamasında Kureyş'li olması gerekir şeklinde soy ve neseple sınırlandırma yapmanın yanlış olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

Her iki kelâmcının imâmet anlayışındaki en önemli ortak noktası; hiç şüphesiz Şî kelâmının imâmet ile ilgili ortaya koyduğu imamın nass ile tayin edilmesi, imamın masumiyeti gibi meselelere karşı ciddi tenkitlerinin olmasıdır. Ancak hem tenkit noktasında hem de imâmete dair diğer hususlarda Neseî, Pezdevî'ye nazaran argümanları daha yoğun kullanmış, imâmet meselesine ilişkin yine selefine nazaran daha derinlemesine bir çalışma ortaya koymuştur. Buna sebep olarak; Neseî'nin, ansiklopedik tarzda kaleme aldığı, hâlihazırda Mâtürîdî kelâmının İmam Mâtürîdî'nin *Kitabü't-Tevhid*'den sonraki en önemli eseri olan ve Mâtürîdî'ye sık sık atıfta bulunduğu özgün eseri *Tebşirtü'l-Edille*'yi telif etmesini göstermek mümkündür. Netice itibari ile her iki Mâtürîdî kelâmcısının imâmet konusunda Sünnî düşüncüyü yansıtan önemli birer kaynak oluşturdıkları söylenebilir.

Kısaca Neseî ve Pezdevî, yaşadıkları dönemlerde Şîa'nın imâmetle ilgili iddialarına cevap vererek İslâm toplumunu yanlış inançlardan korumaya çalışmışlardır. Onların Sünnî imâmet nazariyesinin teşekkülünde ve Hanefî-Mâtürîdî çizgiyi muhafaza etmede imâmet düşüncesine önemli katkıları olmuştur.

5. KAYNAKÇA

- Abdulkaki Gölpınarlı. *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, İstanbul, 2. baskı 1987.
- Ahmed Emînb. İbrâhîm et-Tabbâh. *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, çev. Ahmed Serdaroglu, Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. baskı 2017.
- Akbulut, Ahmet. "İlk Devir Siyâsî Olayların Müslüman Düşüncesine Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, 5/1 (Ocak 1991), 38-44.
- Akbulut, Ahmet. *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası-Alevî Sünnî Ayırışmasının Arka Planı*-Ankara: Otto Yayınları, 2017.

- Aydınlı, Osman. "Mu'tezile'nin İmâmet Nazariyesi: Teori ve Pratik", *Dini Araştırmalar*, 3/7, (Mayıs-Ağustos 2000), 17-52.
- Aydınlı, Osman. *Mu'tezile'de İmâmet Siyaset*, Ankara: Ankara okulu Yayınları, 2017.
- Balcı, İsrâfil. "İmamlar/Halifeler Kureys'tendir" İddiasının Kritiği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, (2016), 5-32.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahihu'l-Buhârî*, nşr. Dârüsselâm, Riyad, 1419/1999.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Abdulmelik. *Kitabü'l-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikâd*, thk. Esad Temim, Beyrut, 1992.
- Çetin, Maksut. *Mâtürîdîliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Ensârî, Abdulhamid İsmail. "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 539-541 İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*. thk. M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1990.
- Evkuran, Mehmet. *Ehl-i Sünnet Siyaset Düşüncesinin Yapısı ve Sorunları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Fayda, Mustafa. "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 101-108, İstanbul: TDV Yayınları 1994.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şîası*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1984.
- Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, (Aralık 2007), 95-112.
- Hatipoğlu, Mehmet Sait. "İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureysiliği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1, (1979), 121-213.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 1977.
- Kâdî Abdülcebâr. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Kapar. Mehmet Ali, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Kâşifü'l-Gıtâ, Muhammed Hüseyin. *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Kum: Ensariyan Yayınları, 5. Baskı, 1992.
- Kummî, Ebû Halef Sa'd b. Abdillâh. *Kitâbu'l-Makalât ve'l-Fırak*. nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr, Tahran, 1963.

- Kummî, İbn Babeveyh. *Risâletü'l-İtikâdâtü'l-İmâmiyye (Şîî İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. İshâk. *Usûlü'l-Kâfi*, Tahran, trs,
- Laoust, Henri. "el-Hillî'nin Doktrininde Sünniliğin Eleştirisi", çev. Mehmet Saffet Sarıkaya, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, (1997), 297-328.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. S. Kemal Sandıkçı, I-XVII, İstanbul: Ensar Neşriyat 2016.
- Muzaffer Rıza. *Şîa İnançları*, çev. Abdulkaki Gölpınarlı, Germany: Ahl-ul Beyt Mezcidler ve Kültür Federasyonu, 2. Baskı, 1992.
- Müslim, Müslim b. Haccac el Kuşeyrî en-Nisaburî. *Sahîh-i Müslim*. nşr. Dârüsselâm. Riyad, 1421/2000.
- Neseî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Bahrü'l-Kelâm fi Ehli'l-İslâm (Mâtürîdî Akaidi)*. çev. Ramazan Biçer, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Neseî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Kitâbü't Temhîd li Kavâidit-Tevhîd (Tevhidin Esasları)*. çev. Hülya Alper, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Neseî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebseratü'l-Edille fi Usûli'd-Din*. thk. Muhammed Hamid İsa, Kahire, 2011.
- Onat, Hasan. *Emevî Dönemi Şîi Hareketler ve Günümüz Şîiliği*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Öz, Mustafa-İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22: 203-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özarslan, Selim. "Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin/İmâmet Devlet Başkanlığı Anlayışı". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 14/3-4, (2001), 423-437.
- Özarslan, Selim. *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Özdiñç, Rıdvan. *İtikat ve Siyaset Sünni Kelâmında İmâmet-Hilâfet Meselesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Pezdevî, Sadrî'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Usûlü'd-Din (Ehl-i Sünnet Akaidi)*. çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 19. Baskı 2020.
- Sarıkaya, Saffet. *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, İstanbul: Rağbet Yayınları 2. baskı 2013.
- Subhî, Ahmed Mahmud. *Nazariyyetu'l-İmâme Lede's-Şîati'l-İsnâ Aşeriyye*, Beyrut, 1991.

- Süyûti, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûti eş-Şâfiî. *Câmiu's Sağîr li Ehadisi'l Beşeri ve'n-Nezir*. Beyrut: 1423/1995
- Süyûti, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûti eş-Şâfiî. *Fethu'l Kebîr fi Dammi'z-Ziyâdeti ile'l-Câmiî's-Sağîr, (cem ve tertib, Yûsuf en- Nebhâ ni)*, Beyrut, 1423/2004.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim. *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, trs.
- Tabatabâî, Allame M. Hüseyin. *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şîa*, çev. Kadir Akaras-Abbas Akyüz, İstanbul: Kevser Yayınları, 4. Baskı, 2009.
- Teftâzânî, Ebü'l-Vefâ. *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 5. Baskı, 2017.
- Tûsî, Nasîruddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan. "İmâmet Risâlesi", çev. Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, (1996), 179-191.
- Ümit, Mehmet. "Zeydiyye Mezhebi, İmâmet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 1/2, (Güz 2015), 93-118.
- Yeprem, Mustafa Saim. *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.